

DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 149-163.

ANLAMBİLİMSEL YAKLAŞIMLARLA YUNUS EMRE'DE AŞK VE ÖLÜM KAVRAMLARI*

Abdulkadir BAYRAM**

ÖZ

Yunus Emre Türk edebiyatının zirve şahsiyetlerindedir. Şiirlerinde Türkçenin gücünü ortaya çıkarmış ve Türkçe ile adeta bir atasözü hâline gelmiş sözceler oluşturmuştur.

Anlambilimsel yöntemler ise bir metni çözümlmeyi amaçlar. Bu yöntemler F. de Saussure öncülüğünde Fransız diline uygulanmış ve izleyicileri tarafından da uygulanmaya devam etmektedir.

Türk dilinin anlatım kabiliyeti, derinliği ve sanatsal işlenilebilirliği anlambilimsel yöntemlerle incelenmeye oldukça uygundur. Bu bağlamda, göstergebilimsel ve dilbilimsel çözümlene yöntemleri Türkçe metinlere de uygulanmaya başlanmış ve önemli sonuçlar elde edilmiştir.

Yaptığımız çalışmada Yunus Emre'nin "Aşık Canı Ölmeye" şiiri temel alınarak, genel anlamda da Yunus Emre'nin eserlerinde aşk ve ölüm kavramları üzerinde bir çözümlene denemesi oluşturulmuştur. Çalışmada J. Derrida'nın "Yapı bozucu eleştiri" yöntemi, A.J. Greimas'ın "Göstergebilimsel Dörtgen" şeklinde tanımladığı çözümlene yöntemi, U. Eco'nun "üst okur", M. Riffaterre'in "örnek okur" kavramları kullanılmıştır. Bu kavramlar metin dilbilimi düzlemine indirgenerek, metinler ve bağlamlar merkeze alınarak çözümlenmeye dâhil edilmiştir. Aşk ve ölüm temel metaforları üzerinden anlamsal gelişimler tespit edilerek sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, Anlambilim, Göstergebilim, Aşk, Ölüm

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Kayseri, Türkiye, abdulcadirbayram@kayseri.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9848-4204>

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 07/12/2021

THE CONCEPTS OF LOVE AND DEATH IN YUNUS EMRE WITH
SEMANTIC APPROACHES

ABSTRACT

Yunus Emre is one of the top figures of Turkish literature. He revealed the power of Turkish in his poems and created utterances that have become a proverb with Turkish.

Semantic methods, on the other hand, aim to analyze a text. These methods were applied to the French language under the leadership of F. de Saussure and continue to be applied by his followers.

The expressiveness depth and artistic workability of the Turkish language are quite suitable to be analyzed by semantic methods. In this context, semiotic and linguistic analysis methods have also been applied to Turkish texts and important results have been obtained.

In our study, based on Yunus Emre's poem "Aşık Camı Ölmeye", an analysis attempt was created on the concepts of love and death in Yunus Emre's works in general terms. In the study, Derrida's "Deconstructive criticism" method, the analysis method defined by A. J. Greimas as "Semiological Square" and the concepts of "upper reader" by U. Eco and "representative reader" by M. Riffeterre were used. These concepts were reduced to the level of text linguistics and included in the analysis by focusing on texts and contexts. The semantic developments were dwetermined through the basic metaphors of love and death and the result was reached

Keywords: Yunus Emre, Semantic, Semiotic, Love, Death

1. GİRİŞ

Yunus Emre Türk dilinin ve Türk kültürünün Anadolu'da şekillenmesini sağlayan ilim, fikir adamı ve şairdir. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Türk kültürünün Anadolu coğrafyasına yayılmasında önemli katkıları olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkardığı eserler, yazdığı şiirler Anadolu'ya dalga dalga yayılmıştır. Anadolu'da yayılan Yunus dili, bu coğrafyada gelişecek olan Batı Türkçesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yunus Emre saf Türkçeyle yazdığı şiirlerinde Anadolu Türkçesini ince ince işleyen bir sanatkârdır. Şiirleri *Divân*'ıyla birlikte günümüze ulaşmış ve döneminden bize seslenirken bugüne ait birçok değer kavramına da dikkat çekmiştir. Şiirlerinin derinliği içinde yer verdiği birçok kavramla birlikte birçok beyiti de bugün bile özlü söz kapsamında, bir atasözü niteliğinde geçerliliğini korumaktadır ve dil yadigarlarımız arasında önemli bir yere sahiptir.

Yunus Emre şiirlerinde ilahi aşk kavramı başta olmak üzere birçok değer kavramına yer vermiştir. Bu kavramları Türk dilinin derinliği, anlatım gücü ve kendi sanatkâr üslubuyla birleştirerek muhteşem eserler ortaya koymuştur.

Dilin temelinde anlamlandırma, anlaşılma isteği olduğu aşikârdır. Dil felsefesi üzerinde çalışan Beryy Lee de dilin temel yapı taşlarını ve oluşum sürecini araştırırken bu kavrama ulaşır: “Bu bütünsel ve sistematik izahın temelinde hangi kilit kavram veya kavramlar olmalıdır? Bu sorunun apaçık ve cezbedici bir cevabı var: anlam”.¹ Anlambilimsel çözümleme yöntemleri ise esere farklı bakış açılarıyla yaklaşarak kastedilen anlamların tamamına ulaşmayı amaçlar. Öncelikle metin dilbiliminden yararlanır. “Metindilbilim bir metnin bütünlüğünü, birliğini yaratan bağlantıları ve tutarlılıkları inceler”.² Bu çözümleme yöntemleri metindilbilimsel çalışmalardan sonra göstergebilimsel çalışmalarla sistemli hâle gelmiştir. Bu çalışmalarda eserlerin anlam katmanları ortaya çıkarılır, sistemli bir çözümlemeyle göstergelerin göndermelerine ve derin yapıdaki anlamlarına ulaşılmaya çalışılır.

Milletler kültürlerini geçmişten günümüze aktarılan birikimleriyle oluştururlar. J. Mukarovsky'ye göre “Bütün insanlık tarihinde birbirinden bağımsız olmakla birlikte birbirine eşit iki kültür göstergesi vardır: sözcük ve çizim (desen). Birinci kültür göstergelerinden dilsel sanatlar, ikincilerinden ise figüratif sanatlar doğmuştur”.³ Kültürün taşıyıcısı dildir. Binyılların birikimiyle oluşan kültür, nesilden nesile dil ile aktarılır. Dilin kullanımı ve aktarımında ise göstergeler önemli bir role sahiptir. Kalelioğlu bu konuda “Kültürel birikimin toplum içindeki dolaşımı, paylaşımı ve yaygınlaşması göstergeler yoluyla mümkündür.”⁴ demiştir. Birlikte yaşayan toplumlar tarafından göstergelere yüklenen kültürel kodlar göstergelerin derin yapısında muhafaza edilerek gelecek kuşaklara aktarılır.

¹ Berry, Lee. *Dil Felsefesi* Çev. M. Ak. vd. (Ankara: Fol Kitap Yayınları, 2019), 14.

² Mehmet, Rifat. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 102.

³ A.g.e., 165.

⁴ Murat, Kalelioğlu. *Yazınsal Göstergebilim Bir Kuram Bir Uygulama Anlam Üretim Süreçleri*. (Ankara: Seçkin Yayınları, 2020), 34.

Yazınsal metinlerde her bir kavramın değeri, anlamsal yapısı önemli olduğu gibi kavramın dizim içindeki yeri ve dizisel değeri de önemlidir. Braque şu sözlerinde bu duruma vurgu yapar: “Şeylere değil, şeyler arasındaki ilişkilere inanırım ben”.⁵ Bu bağlamda eser içinde her bir kavramın dizimsel yapısı da anlam aktarımı açısından önem taşımaktadır.

Hiçbir metin özellikle sanat yapıtları tam anlamıyla bitmiş kabul edilemez. Her okuyuşta yapının üretim süreci devam etmektedir. J. Kristeva’ya göre bir metnin üreticisi ile okurun buluştuğu an, üretim sürecinin devam ettiği ya da yeniden başladığı zemini oluşturur.⁶ Bu bağlamda okurun edimsel yönü yani deneyimleri, kültürü vb. sahip oldukları şeyler anlamlandırma sürecine etki eder. Umberto Eco’nun “örnek okur” ve M. Riffaterre’in “üst okur” kavramları da aynı üretim sürecine işaret etmektedir.⁷

Yapıbozucu eleştiri ise gramer ve retorik karşılığına odaklanır. “Bu akıma göre, bir metnin dil bilgisel yapısının yarattığı anlam ile aynı metnin dokusunda yatan retorik yapıların belirttiği anlamlar çelişki içinde bulunabilir”.⁸ Yapı bozularak, yani söz konusu kavram bulunduğu yapıdan ayrı ve bulunduğu yapı içinde değerlendirilerek bu karşılık ortaya çıkarılır. Böylece yapının sınırladığı anlamlara da ulaşılmış olur.

A. J. Greimas anlamsal ayrılıkları, oksimoronları (zıtlık), anlamlama süreçlerini, anlamsal eklemlenişi anlamlı bütünler üzerinden inceler.⁹ Bu bağlamda çözümleme çalışmaları yapmış, kavramların zıtlıkları üzerinden inceleyerek “göstergebilimsel dörtgen” adını verdiği sistemini oluşturmuştur. Yönteminde kavramların oksimoronları üzerinden değerlendirerek bir anlamsal düzey ortaya çıkarır.

Yunus Emre’nin eserlerinde işlediği aşk ve ölüm kavramları çalışmamızın temel konusunu oluşturmuştur. Yunus Emre’nin bu iki

⁵ Mehmet, Rifat. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 36.

⁶ A.g.e. 142.

⁷ A.g.e. 158.

⁸ A.g.e. 159.

⁹ A.g.e. 192.

kavramı bir arada kullandığı şiiri başta olmak üzere *Divân*'ında yer alan şiirlerinden bazı beyitler seçilerek çözümleme çalışması yapılacaktır.

2. AŞK VE ÖLÜM KAVRAMLARI

Aşk ve ölüm kavramları edebî eserlere sıkça konu olan kavramlardır. Özellikle aşk kavramını anlatmak birçok eserde sanatçıların ana amacıdır. Hatta bu kavram bazı eserlerin temel metaforu durumundadır.

Ölüm kavramı ise eserlerde çok değişik şekillerde kullanılır. Temel metafor olduğunda genelde sonsuzluğa ilk adımın anahtarı olarak kullanılan kavramın yan metafor, yardımcı kavram olarak bitiş, yok oluş anlamlarıyla da kullanıldığını görmekteyiz.

Yunus Emre'nin şiirlerinde bu kavramların önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. "Sözlü ve yazılı dilbilimde özellikle de şiirde imgelere çok rastlanır. İmge, söz sanatında da olsa metaforlarla veya benzetmelerle okurda görsel bir duyum hissi uyandırır. Şairler sözcüklerle duyguları adeta resmederler".¹⁰ Yunus Emre'de de kelimelerle resim çizme sanatı oldukça gelişmiştir. Seçilmiş beyitler üzerinde bu kavramlar incelenerek bir kavram ailesi oluşturulacaktır.

2.1. Aşk Kavramı

Aşk kavramı şiirlere, romanlara, hikâyelere konu olmuş, derinliği sonsuz bir kavramdır. *Yunus Emre Divânı*'ndan seçtiğimiz bu beyitlerde aşk kavramının anlamsal dalgalanmalarını gözler önüne sermeye çalışacağız.

Aceb aceb ne nesnedür bu derdile fırak bana

Canımı serhoş eyledi ışk ağı vu tiryak bana¹¹

Beyitte aşk kavramı birkaç farklı şekilde kullanılmıştır. Aşk metaforunun derin yapısında ve göndermeleri arasında anlaşılmazlık, sır, dert, sarhoşluk, zehir ve panzehir kavramları bulunmaktadır. Aynı anlam düzeyinde aşk metaforu üzerinden hem zehir hem panzehire gönderme

¹⁰ Şebnem, Soygüder Baturlar. *Görsel Düşünmek: Metafor ve Oksimoron*. (Konya: Eğitim Yayınevi. 2021), 14.

¹¹ Faruk Kadri, Timurtaş. *Yunus Emre Divânı*. (İstanbul: Kapı Yayınları. 2017), 6.

yapılması bir oksimoron görüntüsü vererek anlatımı destekleyen bir yapı oluşturmuştur.

İşk makamı âlidür ışk kadim ezelidür

İşk sözünü söyleyen cümle kudret dilidür¹²

Beyitte aşk kavramının derin yapısına ve göndergelerine baktığımızda, yücelik, büyüklük, başlangıcı olmama (ezeli), eskilik ve güç kavramlarını görmekteyiz. Kadim ve ezeli olmasından ise her şeyin temelinde aşk olması göndergesine ulaşılabilir.

Muştılanuz âşıklara bu ışk ulu devlet olur

İşk kime kim değdiyse canında bil işret olur¹³

Beyite göre aşk kavramının derin yapısında ve göndergeleri arasında mutluluk, eğlence ve zevk kavramları bulunmaktadır.

Dost senün ışkun okı key katı taşdan geçer

İşkuna düşen kişi canıla baştan geçer¹⁴

Burada ise aşk metaforu okla birleştirilmiştir. Bu gönderme bize divan edebiyatı mazmunlarından sevgilinin kirpiklerinin oka benzetilerek aşğın kalbine atılması tasavvurunu hatırlatmaktadır. Aşk metaforunun göndergeleri arasına ve derin yapısına ok, vuruculuk, sertlik, güç, sarhoşluk, dünyadan ve cisimden yani bedenden vazgeçme kavramları eklenmiştir.

Dürlü dürlü cefânun adını ışk virmişler

Bu cefâya katlanan dostu halvet irmişler¹⁵

Bu beyitte aşk metaforu derin yapısında eziyet, sıkıntı, uzaklık, sakinlik ve uzaklaşma kavramlarını barındırmaktadır.

¹² A.g.e. 16.

¹³ A.g.e. 37.

¹⁴ A.g.e. 47.

¹⁵ A.g.e. 49.

İşkdurur dürlü belâ döndürür hâlden hâle
Dost elinden piyâle key melâmet olmuşlar¹⁶

Aşk metaforu burada bela, değişim ve dönüşüm kavramlarını göndermeleri arasına katmıştır.

İşidün iy yârenler ışk bir güneşe benzer
İşki olmayan gönül misâli taşâ benzer¹⁷

Burada benzetme yoluyla aşk metaforu güneş kavramı vasıtasıyla aydınlık, kapsayıcılık, etki, sıcaklık, gereklilik, varlığı zorunlu olan kavramlarına gönderme yapmış, bu kavramları derin yapısına ve göndermeleri arasına eklemiştir.

İy dost senün işkun odı cigerüm pâre baş kılur
İşkundan yanar yüreğüm yandüğüm bana hoş gelür¹⁸

Burada aşk metaforu doğrudan od yani ateş kavramına aktarılmıştır. Bu yolla metaforun göndermeleri arasına yanmak, ateş ve haz kavramları eklenmiştir.

İşksuzlara virme öğüt öğüdünden alur değül
İşksuz âdem hayvan olur hayvan öğüt bilür değül¹⁹

Burada aşk metaforu insan olmanın temel nitelikleri arasında görülmüştür. Ayrıca hayvan ve öğüt kavramlarını da göz önünde bulundurduğumuzda olumsuz bir akışla göndermeler arasına akılsızlık, idraksızlık ve kabalık kavramları da katılmıştır.

Yûnus'dur ışk âvâresi biçâreler biçâresi
Sendedür derdüm çâresi dermânum soram yürüyem²⁰

¹⁶ A.g.e. 49

¹⁷ A.g.e. 50.

¹⁸ A.g.e. 53.

¹⁹ A.g.e. 91.

²⁰ A.g.e. 132.

Aşkın verdiği keyif hâli ve sarhoşluğu, benliğinden çıkma hâli anlatılırken metaforun göndermeleri arasına, çare, çaresizlik, akılsızlık ve delilik kavramları katılmıştır.

İşkun aldı benden beni bana seni gerek seni

Ben yanaram düni günü bana seni gerek seni²¹

Bu beyitte ise aşk metaforunun göndermeleri arasına delilik, benliği kaybetme, değişim, dönüşüm ve yakıcılık kavramları katılmıştır.

Ben yürürem yana yana ışk boyadı beni kana

Ne âkilem ne divâne gel gör beni aşk neyledi²²

Aşk metaforuyla ilgili incelememize konu olan son beyitte ise yanmak, ifade edilemeyen âşıklık hâli, etki, kan ve kırmızı kavramları göndermeler arasına katılmıştır.

Bazı kavramlar eserlerin belirli yerlerinde kullanılarak bir izotopi (yerdeşlik) yapısı oluşturulmaktadır. Genel olarak baktığımızda birçok kelimeyle bir kavram alanı oluşturulduğu ve bir aşk izotopisinin ortaya çıkarıldığı görülmektedir.

Aşk kavramının Yunus Emre'nin birçok şiirinde yinelendiği, tekrar tekrar kullanıldığı görülmektedir. Derrida'ya göre gösterge türlerinde anlam; objeleri, özellikleri, aktarı ya da benzer şeyleri ifade etmek için onların simgelerinin düzenli kullanımıyla ortaya çıkar.²³ Yani yineleme anlamın derinleşmesini sağlar. Beyitleri aldığımız şiirlerde "aşk" metaforunun defalarca yinelendiği görülmüş ve bu durumun anlamın derinleşmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir.

2.2. Ölüm Kavramı

Ölüm kavramı da Yunus Emre'nin şiirlerinde sıkça kullanılan kavramlardandır. Oksimoron şeklinde ikili kullanımı bulunduğu gibi farklı kullanımlarını da görmek mümkündür. Seçtiğimiz ilk örnek şu şekildedir:

²¹ A.g.e. 225.

²² A.g.e. 241.

²³ Berry, Lee. *Dil Felsefesi* Çev. M. Ak. vd. (Ankara: Fol Kitap Yayınları, 2019), 380.

Öyle namazın kılasın her ne dilersen bulasın

Nefs düşmanın öldüresin nefs hemîşe ölse gerek²⁴

Bu beyitte ölüm metaforu derin yapıda kurtulmak, bitirmek, tüketmek, etkisiz hâle getirmek ve güç göndermelerini barındırmaktadır.

Dünyeye gelen kişiler yola bile gelmek gerek

Ölümini anubanı dün ü gün ağlamak gerek²⁵

Burada ise ölüm metaforunun derin yapısında korku, hesap verme, pişmanlık, hayat(ölüm sonrası), diriliş, karşılık, kaygı, acı, kaçınılmaz son ve hesap günü göndermeleri bulunmaktadır.

İy yârenler iy kardaşlar korkaram ben ölem diyü

Öldüğümü kayırmazam itdüğümü bulam diyü²⁶

Burada ölüm bir olgu olarak ele alınmıştır. Metaforun göndermeleri arasında korku, karşılık, kaygı, pişmanlık ve çaresizlik kavramları bulunmaktadır.

Bu ne gülecek yirdür ağlasana key katı

Düşdün dünya zevkına untdun kıyâmeti²⁷

Burada ölüm ve ölüm sonrası hayatla ilgili dolaylı bir anlatım söz konusudur. Kavram kullanılmadan kavramı düşündüren bu tür göndermeler, sezgisel göndergedir. Burada sezgisel göndergenin ölüm metaforuna işaret ettiğini görmekteyiz. Metaforun derin yapısında ise üzüntü, son, bitiş ve başlangıç, hatırlama, yüzleşme kavramları bulunmaktadır.

2.3. İki Kavramın Birlikte Kullanılması

Aşk ve ölüm kavramları Yunus Emre'nin bazı şiirlerinde iç içe kullanılmaktadır. Bazen birbirini destekleyen, tamamlayan bazen de zıtlık oluşturan yapılar ortaya koyulmuştur.

²⁴ Faruk Kadri, Timurtaş. *Yunus Emre Divânı*. (İstanbul: Kapı Yayınları. 2017), 81.

²⁵ A.g.e. 83.

²⁶ A.g.e. 170.

²⁷ A.g.e. 228.

Âşık canı ölmeye sözleriyle anılan şiirde bu iki kavram ustalıkla bir araya getirilmiştir. Burada şiirin tamamında değil aynı metaforun farklı göndergelerinin bulunduğu beyitler üzerinde inceleme ve çözümleme yapılmıştır. Eserin ilk beyiti şu şekildedir:

Ol can kaçan öliser sen ana can olasın

Ölmiş gönül dirile anda ki sen olasın²⁸

Bu beyitte ölüm metaforu canla, canlılıkla yani sağ olmakla birleştirilmiştir. Öliser fiilindeki gelecek zaman ekinden de anlaşıldığı üzere gelecekte de olsa bir gün ölüm mutlaka gerçekleşecektir. Yüzey yapıda canın ölmesi görülürken ölüm metaforunun içinde canlılık, ölümden sonraki yaşam verilmektedir. Burada sen kelimesiyle karşılanan “aşk”, “maşuk”, “aşkın gücüne sahip varlık” kavramları kastedilerek ölmüş cana ancak aşkın ölümsüzlük verebileceği, fiilen ölüm olsa da aşkın canı ölümden sonra da dirilteceği kastedilmiştir. Ölüm metaforu bağlamı içinde derin yapısında son, mutlak son, kaçınılmaz son, başlangıç, can, canlılık, dirilme ve hayat kavramlarını barındırmaktadır.

Sen olduğun gönüller her dem canın yeniler

Bunlardır ölmeyenler hâkimi sen olasın²⁹

Burada ölüm metaforu yenilemek sözcüğüyle desteklenmiş. Bu beyitte ölüm metaforunun derin yapısında ve göndergeleri arasında yeni, yenilik, yenilenme, canlanma, yeniden doğma, dirilme ve ölümsüz olma kavramları bulunmaktadır. Sen sözcüğüyle yine aşka sahip olan, maşuk, aşkı içinde barındıran yani dolaylı olarak “aşk” kavramına gönderme yapılmıştır.

Anlam aktarımı, metaforlaşma hakkında Lee şöyle bir örnek verir: “Bir futbol maçında olduğumuzu varsayalım. Tuttuğumuz takım kaybediyor. Gidelim mi, diyorsunuz ve şu cevabı veriyorum. İyice soğudum. Söylediğim bu cümle sezgisel olarak, evet gidelim, anlamına gelebilir”.³⁰ İncelediğimiz beyitlerde de sen kelimesinin dolaylı olarak

²⁸ A.g.e. 158.

²⁹ A.g.e. 158.

³⁰ Berry, Lee. *Dil Felsefesi* Çev. M. Ak. vd. (Ankara: Fol Kitap Yayınları, 2019), 42.

“aşk” kavramına, “aşka sahip olan” gibi kavramlara işaret ettiğini örnekte olduğu gibi “sezgisel-ima edilen” anlam yönünden bakarak tespit ediyoruz.

Can bedenden uçacak menziline göçecek

Ol cihana geçecek göz ayân olasin³¹

Bu beyitte ise ölüm metaforuna başka bir yönüyle bakılmıştır. Sezgisel gönderge yöntemi kullanılmış ve ölüm metaforunun derin yapısında ve göndergeleri arasında uçmak, yükselmek, hedefe varmak, geçmek ve dünya değiştirmek kavramları bulunmaktadır.

Tozını yil almaya bir zerre ayrılmaya

Âşık canı ölmeye mâ'suku sen olasin³²

Burada ise mâ'suku gerçek aşkın sahibi olan canın ölmeyeceği ifade edilmiştir. Bu anlam ifade edilirken aşk ve ölüm kavramları birleştirilmiş ve ortak metafor olarak kullanılmıştır. Bu metaforların derin yapısında, göndergeleri arasında ölümsüzlük, ayrılmazlık, hayat ve sonsuzluk kavramları bulunmaktadır.

2.4. Derrida Greimas ve Eco'ya Göre Değerlendirmeler

Derrida'nın yapıbozucu eleştiri yöntemi metaforu gramer ve retorik karşılığına göre değerlendirmeyi amaçlar.³³ Şiirsel metinlerin düz yazıya göre gramer düzeninden daha az etkilendiği görülmektedir. Çalışmamıza konu olan metaforları bu yöntemle, bağlamından çıkarıp değerlendirdiğimizde ölüm metaforu için yine bitiş, son, üzüntü, keder; aşk metaforu için ise mutluluk, sevgi, sarhoşluk ve acı gibi kavramlara ulaşırız. Ölüm ve aşk metaforlarının Yunus Emre'nin şiirlerinde bağlamı içinde bu göndergeleri verdiği gibi derin yapısında, yukarıda tek tek incelenen, çok farklı göndergeleri barındırdığı da tespit edilmiştir. Yapıbozucu eleştiri yönteminde savunulduğu gibi aşk ve ölüm metaforlarının bağlamı içinde ve dışında çelişen göndergeleri de barındırdığı tespit edilmiştir.

³¹ A.g.e. 158.

³² A.g.e. 158.

³³ Mehmet, Rifat. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1*. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 159.

Greimas göstergebiliminde geçen, anlatı izlencesine göre tespit edilen, “eyleyen özne”, “karşıçikan” ve “nesne” kavramları bazı Türkçe şiirlere de uygulanabilir.³⁴ Yunus Emre’nin şiirlerinde bir anlatı görüntüsü de izlenmektedir. Bu bağlamda seçtiğimiz beyitlerdeki anlatı izlencesine, tam bir anlatı incelemesi ayrıntısına inmeden, baktığımızda aşk metaforunun genellikle “eyleyen özne” konumunda, birkaç örnekte ise “nesne” ve “karşıçikan” konumunda olduğunu görmekteyiz. Ölüm metaforunu ise etkisi ve gücüyle “eyleyen özne” konumunda, son, bitiş, ömrün sonu gibi göndergeleriyle de “karşıçikan” konumunda görmekteyiz.

Umberto Eco ise eserleri değerlendirirken bir “üst okur” oluşturmayı amaçlamıştır. M. Riffaterre’in “örnek okur” tanımlamasıyla karşıladığı bu kavramda metinsel çözümleme yaparken okur bütün edimlerini, yani eğitimi, çevresi, yaşadıkları, yaşı, cinsiyeti gibi özelliklerini okuma eylemine katar. Bu bağlamda yapılan çözümleme çalışmasında verilere ulaşırlarken de bir “örnek okur” ya da “üst okur” oluşturulmuştur.

2.5. Oksimoronlar ve Greimas Dörtgeni

Edebî metinlerde kurulan anlamsal yapı bazı sistemler ve yöntemler içerir. Bu sistemli yapıya çözümleme sırasında ulaşılır. Bu yapılardan en önemlisi zıtlıklar üzerine kurulan anlamsal yapı olarak karşıladığımız “oksimoron” yapısıdır. “Oksimoron, dilbilimin konusudur ve zıt anlamlara sahip iki kelime veya ifadenin etki yaratması için kasıtlı olarak bir araya getirildiği bir konuşma ve yazı şeklidir”.³⁵

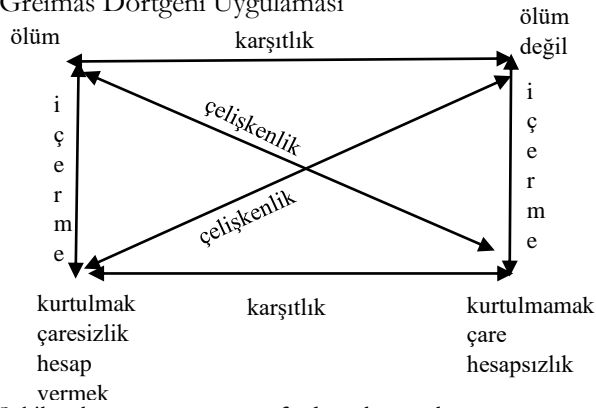
İncelediğimiz beyitlerde de oksimoronlarla oluşturulan anlamsal yapıyı sıkça görmekteyiz. Aşk metaforu için genel olarak zehir-panzehir, mutluluk-üzüntü, yaşam-ölüm oksimoronları kullanılırken, ölüm metaforu içinse hayat-ölüm, düşman-dost, ağlamak-gülmek, başlangıç-son oksimoronları kullanılmaktadır. Bu oksimoronlar anlamsal yapıyı oluşturma, anlatılmak istenenin anlaşılma seviyesini yükseltme ve okuyucuda bir anlam imajı oluşturma açısından önemlidir.

³⁴ A.g.e. 204.

³⁵ Şebnem, Soygüder Baturlar. *Görsel Düşünmek: Metafor ve Oksimoron*. (Konya: Eğitim Yayınevi. 2021), 55.

Greimas'ın oluşturduğu *Greimas Dörtgeni* ya da *Göstergebilimsel Dörtgen* olarak adlandırılan çözümlenme yöntemi ise oksimoronların tespiti ve bir tabloya aktararak yorumlanması üzerine kurulmuştur. "Herhangi bir anlam evreninin temel yapısını oluşturan soyut birimleri ve bu birimler arasındaki ilişkileri belirlemek, sınıflandırmak ve sergilemek için *anlamlama göstergebilimi* (A. J. Greimas) tarafından geliştirilen mantıksal örnek ve bu örneğin çizimsel gösterimi, *göstergebilimsel dörtgen* diye adlandırılır.³⁶

Şekil 1. Greimas Dörtgeni Uygulaması



Kaynak: Şekil, çalışmanın yazarı tarafından oluşturulmuştur.

Şekle göre ölüm ile ölüm değil kavramlarının karşıtlığı bağlamında kurtulmak-kurtulmamak, çaresizlik-çare, hesap vermek-hesapsızlık kavramları arasında karşıtlık ilişkisi bulunmaktadır. Ölüm kavramı ile kurtulmak, çaresizlik ve hesap vermek kavramları arasında ve ölüm değil ile kurtulmamak, çare, hesapsızlık kavramları arasında içerme ilişkisi bulunmaktadır. Ölüm kavramı ile kurtulmamak, çare, hesapsızlık ve ölüm değil kavramıyla kurtulmak, çaresizlik, hesap vermek kavramları arasında çelişkenlik ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişkiler anlamsal yapının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Örnek olarak verdiğimiz bu tablo işlenen tüm kavramlar için oluşturulup anlamsal ilişkiler ortaya çıkarılabilir.

³⁶ Mehmet, Rifat. Göstergebilim'in ABC'si. (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 79.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yapılan inceleme ve çözümler sonucunda aşk metaforunun kırk yedi, ölüm metaforunun ise yirmi iki farklı göndergesi tespit edilmiştir.

Her iki kavramın birlikte kullanılmasıyla on dokuz ayrı gönderge oluşturulmuştur. İncelenen iki metaforun derin yapısındaki görüntü bu şekildedir.

Bu göndergelerin, şiirlerin ve beyitlerin kritik noktalarına yerleştirilerek bir anlamsal yapı oluşturulduğu ve bu yapının bir resim çizerek metaforu somutlaştırma yolunda önemli etkileri olduğu görülmüştür.

Ayrıca bu metaforların derin yapısında çok sayıda oksimoron sistemi tespit edilmiştir. Bu oksimoronlar anlamsal yapının oluşturulmasına katkı sağlamıştır.

Eserlerin anlamsal üretim süreci sonsuzdur. Türkçe eserler de her okuyuşta farklı anlamsal çağrışımlar yapabilme yetisine sahiptir. Bu bağlamda eserlerin modern yöntemlerle çözümlenme çalışmaları devam etmelidir.

Türk dilinin binyılları bulan birikimi dilin derinleşmesini ve kavramların derin yapılarının genişlemesini sağlamıştır. Bu kavramlar edebî eserlerde işlenerek yapılarına farklı anlamlar da katılmıştır. Bu yolla birçok Türkçe kavram metafor hâlini almıştır. Bu bağlamda Türkçe eserlerin anlamsal yapısı ve anlatım gücü, modern anlambilimsel yöntemlerle incelenmeye oldukça müsaittir. Küçük bir bölümü üzerinde inceleme yaptığımız Yunus Emre'nin şiirleri de dâhil olmak üzere Türk dili yadigârları bu yöntemlerle incelenmeye oldukça müsait ve hazır durumdadır. Bu çalışmaların devam etmesi ve uluslararası literatüre girmesi dünya dilleri üzerine yapılan modern bilimsel çalışmalar arasında Türkçenin de hak ettiği yeri almasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Kalelioğlu, Murat. (2020). *Yazınsal Göstergebilim Bir Kuram Bir Uygulama Anlam Üretim Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2020.
- Lee, Berry. *Dil Felsefesi*. (Çev. M. Ak. vd.). Ankara: Fol Kitap Yayınları, 2019.
- Rifat, Mehmet. *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları, 2014.
- Rifat, Mehmet. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Soygüder Baturlar, Şebnem. *Görsel Düşünmek: Metafor ve Oksimoron*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2021.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2017.